

تحلیل تاریخی رمان

احمد محمود:

همسایه ها و

داستان یک شهر

دکتر عباس باقی نژاد

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی

واحد ارومیه

سرشناسه	: باقی نژاد، عباس، ۱۳۴۰-
عنوان و نام	: تحلیل تاریخی زمان: احمد محمود: همایه ها و داستان یک شهر /
پدیدآور	: عباس باقی نژاد
مشخصات نشر	: ارومیه: دانشگاه آزاد اسلامی، انتشارات علمی، واحد ارومیه، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۳۰۹ ص. رقمی
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۹-۴۷۹۱
وضعیت فهرست	: فیبا
نویسی	
یادداشت	: roman
موضوع	: محمود، احمد، ۱۳۱۰-۱۳۸۱. همایه ها - نقد و تفسیر
موضوع	: محمود، احمد، ۱۳۱۰-۱۳۸۱- داستان یک شهر - نقد و تفسیر
موضوع	: داستان های تاریخی - تاریخ و نقد
موضوع	: Historical fiction -- History and criticism
موضوع	: داستان های تاریخی - قرن ۱۴ - تاریخ و نقد
موضوع	: persianfiction-- 20 th century -- History and criticism
شناسه افزوده	: دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، انتشارات
رده بندی کنگره	: ۳۸۶۹ / ۳۲۵ ت ۳۱۳۹۶
رده بندی دیویی	: ۸۷۳ / ۶۲۰۹
شماره کتابشناسی	: ۴۷۸۰۰۶۶
ملی	

عنوان کتاب: لیل اریمی : ماں (احمد محمود: همسایه ها و داستان یک شهر)

مؤلف: دکتر عباس بافی نژاد

طرح روی جلد: سارا صادق زنده

حروف چینی و صفحه آرایی: مؤسسه ابان ادب بازرگانی

لیتوگرافی / چاپخانه: حسینی

ناشر: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه

نوبت چاپ: اول

تعداد صفحات و قطع: ۳۰۹ / قطع رقعی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۴۷۹۱-۹

+محل نشر: ارومیه / کیلومتر ۲ جاده فرودگاه / مجتمع دانشگاه آزاد اسلامی ارومیه /

دانشکده فنی و مهندسی / حوزه معاونت پژوهش و فناوری / دفتر انتشارات / صندوق پستی ۸۷۱۶۹

۹۶۹/ کد پستی ۶۳۸۹۶-۸۷۱۶۹

قیمت: ۱۰۰/۰۰۰ ریال

پیش گفتار ۵

مجموعه ها ۱۴

داستان های شهر ۸۹

پایان سفر ۲۹۶

کتابنامه ۳۰۱

تاریخ در ساده‌ترین تعریف، «مطالعه گذشته» به وسیله ذهن مشاهده‌گر تاریخ‌نگار و بر اساس داده‌هایی است که وی در اختیار دارد.^۱ هم‌چنین علمی است با اهمیت که از دیرباز در شناساندن احوال و مسائل انسان، نقش موثر داشته و به تبیین کنش‌های انسانی پرداخته است.^۲ بدین واسطه، تاریخ با موجودیت و نیابت زندگی انسان، پیوندی ناگسستنی می‌یابد و به بیان «سرگذشت واقعی انسان، آن گونه که زیسته» می‌پردازد.^۳ انسان، هم در پس تاریخ و هم در پس آن، حضور دائمی دارد. او موضوع تاریخ و آفریننده آن، هم‌چنین روایت‌گر تاریخ است. این موقعیت، انسان را به عنوان محور تاریخ و به صورت «یک موجود تاریخی» مطرح می‌سازد.^۴

تا زمانی که انسان، گذشت زمان را فقط بر اساس فرایندهای طبیعی، یعنی گردش فصول و طول عمر، احساس می‌کرد، درکی از تاریخ نداشت، اما از وقتی گذر روزگار را بر حسب سلسله رویدادهایی که در نقش آگاهانه در وقوع آن‌ها داشت، درک کرد، تاریخ آغاز شده از این زمان، آشنایی دریافت که تاریخ، علم و ابزاری یگانه است که می‌تواند جریان رویدادهای انسانی را دنبال

۱- سانگیت، بوردی، ۱۳۷۹. تاریخ چیست، دورنمای باستانی - پست مدرن. ص ۲۹ و ۳۷.

۲- مکالا، سی. بی. بن. ۱۳۸۷. بنیادهای علم تاریخ. ص ۱۶.

۳- هروی، جواد. ۱۳۸۹. روش تحقیق و پژوهش علمی در تاریخ. ص ۶۴.

۴- حضرتی، حسن. ۱۳۸۱. تأملاتی در علم تاریخ. ص ۴۲ و ۲۲.

۵- ایچ کار، نی. ۱۳۸۷. تاریخ چیست. ص ۱۸۲.

نموده و آن را «انگیزه‌شناسی» کند؛^۱ هم چنین آموخت تاریخ، علم و زمینه‌ای است که ارتباط با گذشته را میسر و امکان «کشف حقیقت» را فراهم می‌کند؛^۲ علمی که مواد و مصالح آن حوادثی است که «امروز دیگر ابداً تحت نظارت با در خاله تجربه انسان نیست.»^۳ و نمی‌شود تغییری در آن ایجاد کرد و مورخان هم می‌توانند حقایقی از آن را که خود کشف کرده‌اند، توضیح دهند.^۴

تاریخ مسائل تاریخی، سه رکن اصلی، یعنی زمان، مکان و اشخاص دارند^۵ که تاریخ‌داران این سه رکن را با وجود پیچیدگی و درهم‌تنیدگی‌شان ناگزیرند بازآفرینی ذهنی نموده و به روایت درآورند. به تصویر کشیدن آنچه در فضای بیکرانه زمان و مکان توسط اشخاص انجام شده، جز از طریق روایت، میسر نبوده و عنصر روایت در کار تاریخ‌نگاری از اهمیت بسیار برخوردار است؛ روایت، شناخته‌شده‌ترین قالب تاریخ از ابتدا تاکنون بوده و مورخان به انحاء مختلف از شیوه‌های روایی در اسکال متنوع تاریخ‌نویسی سود برده‌اند. روایت به دلیل داشتن وجه گذرا و پویا، و نظم‌بخشی به وقایع و کنش‌ها بستری ساختاری برای مورخان فراهم می‌کند. ساماندهی مطالب و متمرکز ساختن محتوا را بر اساس نظم زمانی متوالی برای تاریخ‌نگار میسر

۱ شوینهاور، آرتور. ۱۳۷۵. هنر و زیبایی‌شناسی. ص ۳۶.

۲ استفورد، مایکل. ۱۳۸۵. درآمدی بر تاریخ‌پژوهی. ص ۱۲.

۳ زرین‌کوب، عبدالحق. ۱۳۸۶. تاریخ در ترازو. ص ۱۴۱.

۴ التون، ج. ر. ۱۳۸۶. شیوه تاریخ‌نگاری. ص ۵۳.

۵ نورانی، مرتضی و حسین میرجعفری. ۱۳۸۸. روش‌پژوهش در تاریخ. ص ۶۱.

۶ ملائی توانی، علیرضا. ۱۳۸۷. درآمدی بر روش پژوهش در تاریخ. ص ۱۶۷.

می‌سازد؛^۱ به بیان دیگر، روایت، اجزای پراکنده تاریخ را به کل پیوند می‌دهد و امکان ترسیم منسجم وقایع تاریخی و عرضه و نمایش آن را به وجود می‌آورد.^۲ روایت و روایت‌گری از ارکان داستان‌نویسی و یکی از عناصر اصلی داستان نیز به شمار می‌آید. از این روی، بهره‌گیری تاریخ‌نگاران از شگردها و سطح مختلف روایت، شیوه کار آنان را با آنچه در داستان‌نویسی رواج دارد، ردیک می‌سازد و قرابت و شباهت‌هایی را میان داستان‌نویسی و تاریخ‌نگاری رقم می‌زند.^۳ شد: «تاریخ‌نگاری اساساً نوعی داستان‌نویسی یا داستان‌سرایی است، ولی داستانی واقعی است»^۴ که تخیل تاریخ‌نگار در آن راه نمی‌یابد.

اما داستان‌سرسان هم از تاریخ، اشخاص و رویدادهای تاریخی بهره برده و داستان‌هایی آفریده‌اند که منبعی برای ترسیم مصالح کار در آن‌ها تاریخ و حوادث تاریخی بوده است. اساس کار در این داستان‌ها بازنمایی گذشته و تبعیت از الگوهای تاریخی است. نزدیک‌ترین سبک به این مدعا، رمان تاریخی است که شاکله تاریخی دارد، اما تاریخ صرف نیست.

رمان تاریخی، شکلی از روایت داستانی است که در آن «رویدادهای محض تاریخی و نقش‌آفرینی شخصیت‌های تاریخی در قالب داستان» نشان داده می‌شود.^۵ این نوع رمان، معمولاً به یک دوره تاریخی می‌پردازد و ممکن است غیر از اشخاص واقعی، آمیزه‌ای از شخصیت‌های داستانی و تاریخی را در خود

۱ ← شارتیه، روزه، ۱۳۹۲، تاریخ فرهنگی، ص ۳۹۷.

۲ ← لیمپا، لتون، ۱۳۹۲، فلسفه تاریخ: چارچوب‌های اساسی در آموزش فلسفه مدرن، ص ۲۱۶.

۳ ← فاستر، ای. ام، ۱۳۵۲، جنبه‌های رمان، ص ۵۸.

۴ نورائی، مرتضی، ۱۳۸۷، راهنمای نگارش در تاریخ، ص ۶۰.

۵ پارسی‌نژاد، کامران، ۱۳۸۷، نقد ادبیات منطبق با حقیقت، ص ۲۲.

داشته باشد.^۱ نویسندگان رمان تاریخی، رسالتی بیش از داستان‌نویسی برای خود قائل‌اند. آن‌ها غالباً حقیقت‌مانندی اثر و وفاداری به واقعیات تاریخی را مد نظر دارند. به همین دلیل از ساختارهای پیچیده داستانی دوری می‌جویند و از شیوه‌های ادبی ساده بهره می‌گیرند. ناگفته نماند که اعتبار تاریخی این نوع رمان، برگزیده انداز خود تاریخ نیست و به قولی «حقیقت تاریخی به تاریخ تعلق دارد» و «رمان تاریخی نمی‌تواند از عهده وظیفه بازآفرینی مقرون به حقیقت دوران گذشته بآید».^۲

اما پیوندهای داستان و تاریخ، منحصر به رمان تاریخی نیست. برخی آثار داستانی بی‌آنکه ویژگی‌های رمان تاریخی را داشته باشد، وامدار تاریخ بوده و از طرق مختلف با تاریخ، حوادث و اشخاص تاریخی، ارتباط یافته است. نویسندگان این آثار، عموماً دارای نگرشی تاریخی بوده و مقوله داستان را از منظر تاریخ و با ملاحظات تاریخی می‌نگرند. مصداق چنین آثاری هم در ادبیات داستانی دنیا و هم در میان داستان‌نویسان فارسی یافت می‌شود. برخی رمان‌های فارسی با این ویژگی آفریده شده و نویسندگان آن‌ها ضمن تلاش برای آفرینش اثری هنری، واقع‌نمایی تاریخی را نیز مد نظر داشته‌اند.

«احمد اعطاء» معروف به «احمد محمود»^۳ یکی از نویسندگان این است که

۱ ← غلام، محمد. ۱۳۸۱. رمان تاریخی. ص ۴۳.

۲ ولک، رنه. ۱۳۷۴. تاریخ نقد جدید، جلد دوم، ص ۳۱۱.

۳ احمد محمود در شرح حال و زندگانی خود، می‌گوید: «احمد محمود، نام مستعار من است. نام واقعی من «احمد اعطاء» است. چهارم دی ماه ۱۳۱۰ در اهواز متولد شده‌ام ... فرزند بزرگ یک خانواده پراولاد (ده برادر و خواهر) زحمتکش هستم ... تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در اهواز گذراندم. پایان دوره متوسطه مصادف بود با دوران ملی شدن صنعت نفت که تب مبارزه با شرکت نفت انگلیس

بستر و پی‌رنگِ رمان‌های او را تاریخ معاصر و رویدادهایی که خود او و نسل امروز تجربه کرده، شکل می‌دهد. محمود نویسنده‌ای سیاسی است که دورانی از دشواری و محرومیت‌های اجتماعی را گذرانده و دارای تجربهٔ مبارزاتی است. این پیشینه، توشه و دستمایهٔ خلق آثارش بوده و نقش مهمی در سبک و سیاقِ نویسندگی او ایفا نموده است.^۱ محمود نویسنده‌ای با بینش سیاسی و چپ‌گراست که از آغاز دههٔ سی تا پایان دههٔ هفتاد به عنوان نویسنده‌ای صاحب سبک و معاصر در عرصهٔ داستان‌نویسی ایران حضور فعال داشت. ماحصل فعالیت او چندان مجموعه داستان کوتاه و رمان است که شالودهٔ این آثار، زندگی، محرومیت و مسقات انسان‌های متعلق به اقلیم جنوب ایران است.^۲ وجود مناسبات و آدم‌ها، واقعیت و ترسیم طبیعی و نزدیک به واقعیت زندگی، در دنیای داستانی احمد محمود^۳ او را به عنوان نویسنده‌ای رئالیست و و اقلیم‌گرا تثبیت کرده و در زمرهٔ یکی از «نویسندگان «ادبیات جنوب» قرار داده

و ایران (B.P) سرتاسر مملکت را فرا گرفته بود. فعالیت سیاسی و سازمانی موجب شد گرفتار زندان شوم و از ادامهٔ تحصیل دانشگاهی بازمانم. پس از آزادی زندان رای گذراندن دورهٔ سربازی به دانشکدهٔ افسری احتیاط رفتم که دارندگان دیپلم پس از شش ماه آموزش، درجهٔ توان سومی به خدمت نظام (جمعا ۱۸ ماه) اعزام می‌شدند. در پایان دورهٔ آموزش افسری، به علت ادامهٔ مبارزات سیاسی همراه افسران آزادی‌خواه که بسیاری از آنها اعدام شدند، بازداشت شدم. مجدداً زندان و تبعید بیش از پنج سال طول کشید. آزاد که شدم دیدم فرصت‌هایی را (۱۱) از دست داده‌ام. باید کار می‌کردم تا هزینهٔ زندگی تأمین شود. بخشی از زندگی‌ام با سرگردانی و بی‌کاری گذشته است.» باوی ساجد، حبیب. ۱۳۸۹. احمد محمود. صص ۱۱-۱۲.

۱ ← حقوقی، محمد. ۱۳۷۷. مروری بر تاریخ ادب و ادبیات امروز ایران ۲، ص ۳۵۳.

۲ ← میرعابدینی، حسن. ۱۳۷۷. صد سال داستان نویسی ایران. جلد ۱، ص ۳۹۹.

۳ ← دستغیب، عبدالعلی. ۱۳۷۸. نقد آثار احمد محمود. ص ۱۲۷.

است.^۱

محمود در داستان‌هایش ترکیبی خاص از استناد و تخیل به دست داده و با بهره‌گیری از زمان، اشخاص، وقایع و مکان‌های تاریخی، گونه‌ای داستان رئالیستی با اعتبار تاریخی به وجود آورده که واجد ویژگی‌های انحصاری است. در کابینه او چند رمان با زمینه تاریخی و دارای اهمیت اقلیمی و جامعه‌شناختی موجود است که عمدتاً ساخت واقع‌نگارانه دارند و می‌توان آن‌ها را روایت‌هایی داستانی، با مایه و ماهیت تاریخی به شمار آورد. این آثار، رمان تاریخی به سرنوشت آیندگان اما دارای ویژگی و قابلیت‌هایی هستند که آن‌ها را از رمان‌های غیرتاریخی متمایز می‌کند.

محمود، مورخ یا تاریخ‌نگار نیست ولی به گواهی آثارش می‌توان ادعا کرد دارای معرفت تاریخی بوده و به عنوان تاریخ‌نگار، درونی ساخته است. معرفت تاریخی وی بر منابع، متون و اسناد تاریخی تکیه ندارد. او شناختی ذهنی و تجربی از تاریخ معاصر به دست آورده و از آن به صورتی خاص در خلق داستان‌هایش بهره برده است. در حقیقت، شناخت محمود از تاریخ، شناختی «برون‌مآخذه» است؛ یعنی شناختی که با تجربیات فردی حاصل شده^۲ و بر مشاهدات شخصی و «تجربه‌باوری»^۳ استوار است. محمود دوره، حوادث و موضوعاتی از تاریخ را بازسازی و روایت کرده، که خود در متن آن حضور داشته و از نزدیک با فراز و فرود و مسائل آن مرتبط بوده است.

محمود به طور همزمان، متأثر از الگوهای تاریخی، ساختی از روایت

۱ شیر، قهرمان. ۱۳۸۷. مکتب‌های داستان‌نویسی در ایران. صص ۱۶۶-۱۷۴.

۲ ← یروغنیف، ن. آ. ۱۳۶۰. تاریخ چیست. ص ۱۴۷.

۳ مکلا، سی.بی.بن. ۱۳۸۷. بنیادهای علم تاریخ. ص ۲۱.

داستانی را سامان بخشیده که در آن، استاد تاریخی، خاطرات و نیز تخیل نویسنده، هم چنین دغدغه‌های ایده‌نولوژیک وی به نوعی وحدت می‌رسند. آثار او گونه‌ای بازنمایی افعال و رویدادهای تاریخی به کمک طرح داستانی است که نهایتاً به بازآفرینی دوره‌های تاریخی در چند دههٔ اخیر می‌انجامد. موقعیت دو پانته‌وی هم به عنوان یک روایت‌گر تاریخ، که قصد دارد وقایع چنددهه از تاریخ ایران را بیان و داوری کند؛ هم این که در صدد است رویدادهای تاریخی را دستمایهٔ آفرینش سری قرار دهد، او را صاحب سبکی ویژه در داستان‌نویسی ساخته که در آن، تعادیل شخصی نویسنده و رویدادهای تاریخی به یگانگی می‌رسند. در این سبک، تاریخ و روایت داستانی به گونه‌ای خاص در هم می‌آمیزند و هر یک به سبکی خاص ظهور و تکوین دیگری تبدیل می‌شوند. با این سبک، امکان بازخوانی تاریخ و احادی قضاوت در بارهٔ رویدادهای تاریخی در متن داستان فراهم می‌گردد. نویسنده با کشف ظرفیت‌های داستانی در رویدادهای تاریخی، روایت‌هایی را سامان می‌دهد که ضمن داشتن خصلت تاریخی و واقعی، ارزش و اعتبار هنری و داستانی نیز دارند.

محمود رویدادهای مهم تاریخ معاصر را با تمهاتی خاص به فضای داستان می‌آورد و محور و بستر وقایع و عمل داستانی قرار می‌دهد. به طوری که موضوعات مهم تاریخی و جزئی‌نگری‌های داستانی به صورتی میان در متن داستان‌هایش گنجانده می‌شود. زیرساخت رمان‌های «همسایه‌ها»، «داستان یک شهر»، «زمین سوخته» و «مدار صفر درجه» که از آثار شاخص احمد محمود به شمار می‌آیند، نظریات و دیدگاه‌های تاریخی اوست و «خط سیر

تاریخی و تقویمی^۱ در این آثار به روشنی قابل مشاهده است. مایه این آثار، وقایعی مهم و اثرگذار همچون ملی شدن نفت، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، وقوع انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی است. محمود پیرنگ رمان‌هایش را بر دوش این حوادث نهاده و شاکله رمان‌هایش به طور مستقیم و غیر مستقیم با آن مرتباً ساخته است.